

Zij gaven aan met interesse de verdere ontwikkelingen te volgen en wilden via ons graag op de hoogte gehouden worden van o.a. uw eventuele gunstige beslissing op ons verzoek, die zij van harte hierbij ondersteunen. Vanzelfsprekend heb ik ook met de heer De Vries, eigenaar van het complex, en de gemeente Langedijk steeds contact over de verdere ontwikkelingen.

Uiteraard zijn wij graag bereid tot nader overleg en staan open voor iedere suggestie die kan leiden tot het doel dat wij hebben gesteld. De door de heer Wezenberg gevraagde duidelijkheid bij de rol die de gemeente, c.q. de Stichting C.O.O.G. daarin heeft, kan daarbij nog gepreciseerd worden.

Vooralsnog kunt u de correspondentie blijven richten tot ondergetekende, waarbij een afschrift of bericht naar de gemeente Langedijk uiteraard welkom is.

Zoals ik u had aangegeven stuur ik u hierbij een toelichting, gebaseerd op nadere studie die ik de afgelopen maanden heb verricht, waarbij de enthousiaste steun van mevrouw Carla Rogge en vele anderen belangrijk is geweest. Vijftien bijlagen zijn bijgesloten 'ter illustratie', om het opzoeken wat gemakkelijker te maken. In afwachting van Uw hopelijk gunstige reactie, teken ik met de meeste hoogachting,

Ger Kalverdijk

Hierna vindt u een aantal interessante gedeelten uit de toelichting bij deze brief:

Geschiedenis van de eerste droogmakerijen.

Polders zijn er in allerlei soorten, maar boven het Y overwegen 'polders op het oude land', die bemalen werden om het land te behouden. Voorts zijn er veel droogmakerijen en aandijkingen, waardoor land gewonnen werd.

Er bestaat veel verwarring over de begrippen droogmakerij (= een meer dat, door een ringdijk omgeven, drooggemalen werd) en aandijking (= land dat aan de zee of rivier door een dijk werd onttrokken; volgens Streefkerk minder juist 'bedijking' genoemd). Beide soorten zijn uiteraard polders (= door dijken tegen hoger gelegen buitenwater beschermd land)

Voorbeelden? De polder Burghorn bij St. Maarten is na opslibbing (in 1461) aan de zee onttrokken en dus een aandijking.

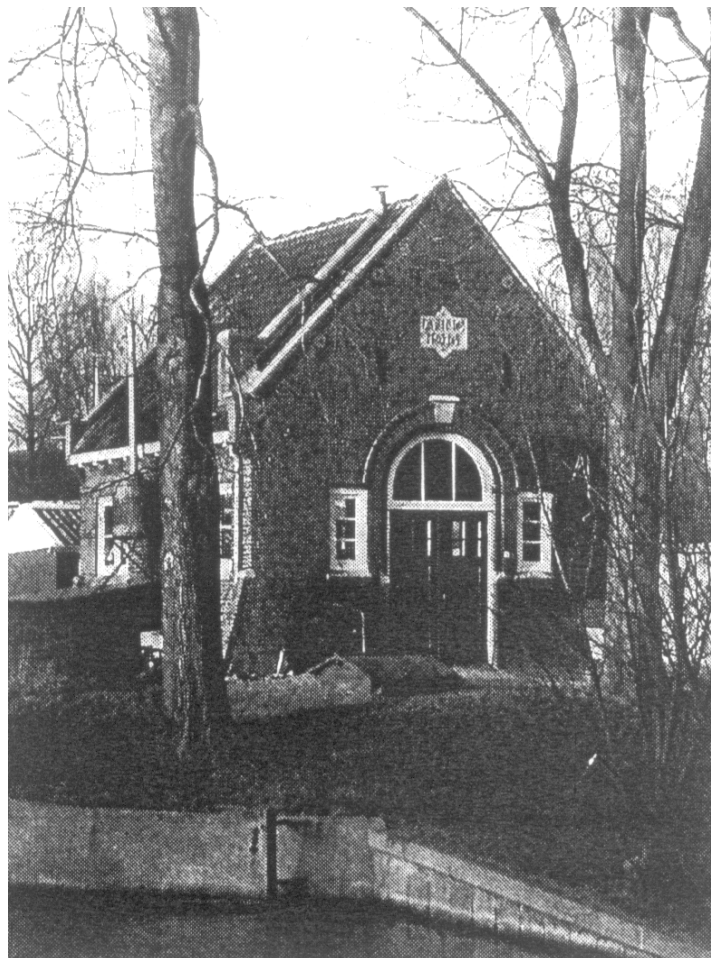
De polder Geestmerambacht (Oosterdijk en Molengeerzen) is geen droogmakerij, maar een polder in het oude land, die men door toenemende inklinking 'defensief' (sedert 1534) moest gaan bemalen.

De Dergmeer en Kerkmeer zijn daarentegen z.g. polders 'op nieuw land' omdat zij door verbeterde molentechniek en economische voorspoed 'offensief' gewonnen zijn uit meren, dus daarom droogmakerijen heten.

Het moet een sensatie zijn geweest toen zij

vóór 1542 resp. in 1547 droogvielen als opvolgers van de Achtermeer te Alkmaar.

Streefkerk noemt de Achtermeer n.l. de eerste droogmakerij ter wereld....: het octrooi werd in 1527 verleend aan Jan Jansz., baljuw van de Nijenburg, en aan de Alkmaarse schout Willem Jansz.(beiden uit de familie die zich later Egmond van de Nijenburg noemde).

Het maaltje in Alkmaar.

De Achtermeer viel droog in 1533 en werd in 1536 in gebruik genomen. Op molengebied zou men dit Alkmaars Victorie kunnen noemen, als niet de primitieve watermolen van de Alkmaarders Floris van Alkemade en Jan Grietensz. die eretitel al in 1408 had opgeëist. Het in de inleiding genoemde gemaaltje uit 1916 is terecht een industrieel monument geworden, opgeslokt door de stedelijke bebouwing nabij de brug ten westen van de rotonde in de Willem de Zwijgerlaan.

Door hun beperkte oppervlakte en diepte waren de meren in het Geestmerambacht daarna een geschikte prooi in de ogen van o.a. dezelfde Willem Jansz., deftig wonend op de hoek Hoogstraat/Langestraat) en andere rijke burgers, die door het eerste succes van de Achtermeer de smaak te pakken hadden gekregen. Achtereenvolgens werden m.i. Dergmeer, Kromwater, Kerkmeer, Costverloren (zuidpunt van de Vroonermeer) en de Oude Greb vóór 1550 drooggemaakt. Door literatuur van een tiental onderzoekers (bijlagen 1 t/m 5) te vergelijken zijn de data waarop vergunning werd verleend wel eensluidend, maar de droogmakingsdata niet altijd. Inundaties speelden toen nog een grote rol. Het volgende overzicht geeft aan, wat ik (voorlopig) heb aangenomen op grond van enkele betrokken onderzoekers:

Naam	Octrooi	volgens	Droogmaking	volgens
Achtermeer	1527	Streefkerk	1533	Streefkerk
Dergmeer	ca. 1542	De Vries, Streefkerk, Geus	ca. 1542	De Vries, Geus, Avis
Kromwater	564876	Goelema, Schipper, Otto	1546	Goelema, Schipper, Otto
Kerkmeer	24 aug. 1546	Beenakker/Danner, Avis	1547	Goelema, Beekman
Costverloren	1546	Streefkerk, Geus, Avis	1548	Streefkerk, Geus, Avis
Oude (Weid) Greb	31 okt. 1547	Avis, Geus, Schermer	1548	Avis, Geus, Molenpost

Als Streefkerk, gebaseerd op de eerste bronnen, de Achtermeer een wereldprimeur noemt, dan gaan de Dergmeer en Kerkmeer met de tweede en de vierde prijs strijken in de winning van land uit meer, zoals hij zelf ook schrijft. Omdat het Kromwater als derde poldertje later door de molen van de Dergmeer via een afsluitbare 'duiker' werd bemalen en de Dergmeer uiteindelijk eveneens door zo'n ondergrondse waterverbinding aan de Kerkmeer gekoppeld werd, zou men van een drielingpolder kunnen spreken. Omdat veel Geestmerambachtmeertjes gelegen waren in de heerlijkheden van Oudkarspel, resp. Warmenhuizen, in bezit van Lamoraal van Egmond, moest hij de vergunning in een octrooi of uitgiftebrief afgeven. Vooraf volgen hier in het kort nog wat meer gegevens over deze drie polders afzonderlijk.

Naam	Octrooiaanvragers	Toestemming van	Oppervlakte	Zomerpeil
Dergmeer	Willem Jansz.?	Bestuur Geestmerambacht en Vroonen	43 ha	2,05 m -NAP
Kromwater (de Cromme)	Jacob Jansz. (Stoot?) schout van Harenkarspel en Seelte Luytgesz.	Bestuur Geestmerambacht, Rentmeester van Kennemerland en Friesland, Bestuur Alkmaar.	17 ha	2,05 m -NAP
Kerkmeer	Willem Jansz., schout van Alkmaar, Jacob Jansz. Stoot van Harenkarspel	Dijkgraaf, molenmeesters en waarschappen van Geestmerambacht, Rentmr. van de Vroonlanden.	61 ha	2,10 m -NAP

De voorwaarden, die gesteld werden door de Grafelijkheid van Egmond en Geestmerambacht werden steeds strenger. In het geschreven perkamenten privilegeboek van Geestmerambacht wordt het proces van 1542 tot 1590 vermeld dat gevoerd werd over de lasten die de Dergmeer moest afdragen aan het Geestmerambacht.

Het Kromwater kwam er nog met een eeuwigdurende erfpacht van 10 Carolusgulden van af, te betalen aan Lamoraal van Egmond:
“Omme die selve gront oft lant tweek zijluyden ende tot heur eygen coste ende laste gebracht te moghen werden tot gebruyck nae heuren goetduncken”

De Kerkmeer tenslotte moest de visrechten, die rustten op het Kerkmeer, eerst afkopen en bijdragen in de kosten van de molens, sluizen, verlaten en overtuimen aan de Oosterdijk.

Lamoraal, Graaf van Egmond
(1522-1568)

Over de droogleggingen zelf is weinig beschreven, maar het moet in die jaren 40 van de 16^e eeuw een hectische drukte zijn geweest van schuiven, die ringslootgravers, dijkwerkers, molenbouwers, paarden, berries, kruiwagens, sleden enz. enz. vervoerden. De Winterweg(sloot) waaraan alle drie meren grensden, zal regelmatig last hebben gehad van opstoppingen en er zullen wel heel wat verwensingen zijn geventileerd. En wat zagen ze?

Een rietbegroeide Dergmeerbodem, die waarschijnlijk veenachtig was, zoals de naam Derg of darg = derrie = veen al aangeeft Het land zal aanvankelijk in cultuur zijn gebracht door verwijdering van riet en laagveenturf. Omdat de veenlagen, waar de pikgrond/gorsgrond bij de meervorming vanuit de Rekere vanaf was gespoeld, doordrenkt waren van zout, werden destijds de turven verbrand om er zout uit te winnen. De as werd daarna uitgespoeld in pannen, wellicht in een keet, die strategisch gelegen was voor de drie nieuwe polders b.v. op Amersven, een eiland dat opvallend bij een belangrijke kruising van sloten met de Winterweg lag.

Door menging van resterend veen met de onderliggende zavelgrond (= halfzand/half klei) verkreeg men een goede cultuurgrond, die geliefd was bij de tuinbouwers, waardoor er weinig veeteelt voorkwam.

Tot de ruilverkaveling van ca. 1970 had de Dergmeer wel relatief veel last van zoutkwel, maar in de Diepsmeer en Vroonermeer b.v. was het chloorgehalte aanzienlijk hoger.

Het zal met de drooglegging van het Kromwater en het Kerkmeer niet veel anders zijn gegaan, maar historische bronnen hierover zijn mij niet bekend. Over andere (grotere) droogmakerijen is veel meer geschreven en gezegd, waardoor zij ook meer aandacht kregen. Meer over de (jongere) geschiedenis van Kerk-en Dergmeer volgt in de volgende hoofdstukken.

Conclusie:

Het is volgens vele onderzoekers duidelijk dat Dergmeer en Kerkmeer met het nabijgelegen Kromwater door de blakende gezondheid van ‘moeder’ Achtermeer kort na elkaar geboren zijn, bijna als een drieling.

Sedert de opmerkelijke Hollandse uitvinding (ca. 1408) van het ‘water uytwerpen’ door de eerst nog primitieve molentjes, die juist in deze regio (Alkmaar, Schoorl, Petten, Valkkoog, Sint Maarten, Harenkarspel) werden uitgetoetst om droge voeten te houden, was er toch sprake van een revolutie, dat men pas ruim een eeuw nadien (1533) nieuw land uit een meer kon winnen. De aandacht voor de grote 17^e eeuwse droogmakerijen zoals de Beemster, Heerhugowaard, Schermer (overigens begrijpelijk) overschaduwde te sterk de vroeg-16^e eeuwse geschiedenis van de alleroudste droogmakerijen in Nederland. Gezien de unieke Hollandse watermolen-uitvinding met de latere verbeteringen kan men van een wereldprestatie spreken! Daarom verdient onze drieling (toegejuicht door hun gouden moeder) op het ereschavot te staan om de tweede, derde en troostprijs te ontvangen als drie plattelandskinderen van één ‘stadsige’ moeder.

Dat dit alles goed valt voor te stellen op genoemde locatie in het Geestmerambacht, pleit voor het behoud van het oude Kerk- en Dergmeercomplex. Het is vergelijkbaar met het behoud van het wegzinkende rustieke eiland Schokland in de kale Noordoostpolder...

Geschiedenis van de bemaling

Aangevuld met mededelingen van de lokale historici (Veltum, IJff en Wijn) is de volgende chronologische lijst opgesteld van data waarop iets werd beschreven:

Dergmeer	Kerkmeer
1542 Gegevens molen onbekend (aparte molen).	1547 Gegevens molen onbekend (aparte molen).
	1642 Molen met scheprad
1834 Voordien bestuursverg. in molenhuis.	1827 Notulen vermelden nadien vergaderingen bij Kerkmeer-bestuursleden thuis.
1864 Gezamenlijke schepradmolen-bemaling.	1864 Gezamenlijke schepradmolen-bemaling.
1865 Vereniging van beide waterschappen.	1865 Vereniging van beide waterschappen
Dergmeer blijft afhankelijk van de Kerkmeer-bemaling tot 1925.	1914 Kerkmeermolen verbrand
1895 De Vries, meldt een vijzel van 1,70 m in middellijn, zodat het scheprad van de Kerkmeermolen, die ook de Dergmeer bemaalde, vóór 1895 'vervijzeld' is.	1916 Een ruwoliemotor drijft de oude molenvijzel via een drijfriem aan. Het machinegebouw wordt op de molen-fundamenten gebouwd
1925 Motor in gebruik genomen na aankoop bij Kromhout te Amsterdam voor fl. 1458, -- (notulen van 3 juni 1925)	1925 De notulen (van 1925 af beginnend) melden tevredenheid over de motor. Dit gaf aanleiding tot aankoop van de Dergmeermotor.
1936 De Vries noemt een ruwoliemotor van 9 P.K. in de Dergmeer.	1936 De Vries noemt in de Kerkmeer een ruwoliemotor met centrifugaalpomp. De vijzel moet dus voor 1936 vervangen zijn door een centrifugaalpomp met de capaciteit van 30 PK Veltum: er was géén centrifugaalpomp, maar een diesel die de vijzel aandreef.
1967 Avis noemt een windmotor (Amerikaanse windmolen) met vlucht 4,5 m die in de jaren 1940 door olieschaarste de hulpmotor van 10 kub. M. per minuut steunde (opvoerhoogte 2,5 meter), Constructeur en bouwer van beide windmotors was m.i. Bertus de Waal te Noord-Scharwoude (scheepswerf).	1967 Avis noemt een gemaal met vijzel met 14 m ³ per minuut om 2,10 m water op te voeren. Avis noemt tevens een 'Amerikaan' met dezelfde vlucht als die van de Dergmeer.

Conclusie:

Het cultuurhistorisch belang is groot omdat het complex nog het enige restant vormt van de bovenbeschreven tweelingpolder. Deze was bovendien door duikers verbonden met o.a. de noordelijk van de Dergmeer gelegen hebbende derde oude droogmakerij Kromwater en nog andere 'pompstukken'. Het is een rechtstreekse voortzetting op dezelfde historische locatie en op een ongerept gebleven groot perceel grond.

De oorspronkelijke vijzel van de molen is nog aanwezig in het gemaal.

tussen twee betimmerde puntgevels. De traditionele hoofdvorm is, ondanks modernisering (voornamelijk inwendig) behouden gebleven.

Compleet met schoorsteen, als vanouds in het midden van het huis. De ingang bevindt zich aan de oostelijke lange zijde van het huis, waar een aanbouwtje (West-Fries: 'hossie') traditioneel omheen is gebouwd. Een uitermate grote schuur staat ernaast,

c Het complex is van architect-historische waarde:

- een vrij gaaf en goed bewaard gebleven voorbeeld van een eenvoudig plattelandsgemaaltje (zo eentje, waar geen architect aan te pas is gekomen, maar waar vermoedelijk een dorpsaannemer (uit Oudkarspel, zie **bijlage 7**) een ontwerp voor tekende en waar geen enkele decoratie aan te pas is gekomen. Als aanvulling op het Achtermeergemaaltje met meer decoratie wel representatief.
- Het 'molenaarshuis' is meer door zijn ligging en als onderdeel van het gehele complex waardevol.
- Het perceel heeft een hoge landschappelijke en archeologische waarde. Ik, Carla Rogge, onderschrijf het belang van bescherming in de ruimte, die bedreigd wordt door snel opdringende industrie-en woninguitbreiding. Vooral het industriegebied Breekland doet vrezen dat de Kerkmeerlocatie ingesloten wordt of zou kunnen verdwijnen. Met name plaatsing op de Provinciale monumentenlijst is gewenst.

Carla Rogge
Monumentenzorg Alkmaar
Alkmaar, augustus 2002

Beschrijving van het landschap rondom het Kerkmeer/Dergmeercomplex

Door Dr. L.W. Dekker van Alterra. Wageningen, die zich voor de ruilverkaveling als L.E.I.-taxateur intensief met veldnamenonderzoek bezig hield, werd een kaart getekend (in het bezit van C.O.O.G.) waarop ten oosten van de Kerkmeermolen aan de Winterweg een begraafplaats op hoge akkers wordt vermoed. Terdiek trof bij het graven van de schuurfundamenten het skelet van een mens aan met daarnaast dat van een hond. De skeletten wachten in het Regthuismuseum te Oudkarspel op een mecenas die een C-14 analyse wil bekostigen.

Niet onmogelijk wordt geacht dat er, zoals de naam Kerkmeer doet vermoeden, op de locatie van het complex aan de oude verkavelings-achterwetering (de Winterweg) een kapel of voorganger van de oostelijker gelegen kerk van Oudkarspel lag (vergelijk: Grootslag, Assendelft). Veel stenen / bewoningsresten op het terrein (mevr. Veltum-Pielkenrood en K. Veltum, resp. echtgenote en zoon van de laatste machinist).

In oudere tijd is er veel gebeurd in het landschap door invloeden van voornamelijk de zee (aanvankelijk vooral het Zeegat van Bergen, later vooral de Rekere vanuit de Zijpe) waardoor de bodemgesteldheid zeer gevarieerd is. De menselijke invloed is in de (pré-)Romeinse, maar zeker in de Merovingische en Karolingische periode vermoedelijk vrij groot geweest. De ontginnings-geschiedenis daarna (ca. 1000) vanuit de geestgronden van Schoorl/Bergen enerzijds en vanuit de geest van Vrone (Sint Pancras) anderzijds verklaart de naam Geestm(ann)er Ambacht. Overigens is de ontginning ook vanuit de Langedijk geschied, zoals door recente vondsten bij de Allemanskerk uit ong. 800 te Oudkarspel nog eens wordt bevestigd.

In toenemende mate werd de tuinbouw, voornamelijk in vollegrondscultuur, de belangrijkste inkomstenbron. Het Geestmerambacht werd wel (enigszins geflatteerd) de "Groentetuin van Europa" genoemd. Met de andere bijnamen: "Grootste vaarpolder van Nederland" en "Rijk der duizend(en) eilanden" kan men wel spreken van een boeiend gebied met een ijverige, maar niet al te rijke bevolking. De ruilverkaveling omstreeks 1970 maakte een einde aan de economische

malaise, waarbij het gemiddelde landbezit ca. 2 ha was, verspreid over meerdere percelen, gescheiden door talloze vaarten en slootjes. De vaarpolder werd een rijpolder.

Al deze natuurlijke en menselijke invloeden, nu in het landschap bijna nergens meer herkenbaar, zouden getoond kunnen worden in het enige overblijfsel dat ons nog aan de geschiedenis van het landschap verbindt: het Kerkmeer-/Dergmeercomplex in Oudkarspel, thans gemeente Langedijk.

Het Kerk- en Dergmeergemaal uit 1916 en de oude molenaarswoning uit ca. 1840 met schuur, staande op de hoge bult van 4100 m², zouden een prachtige aanvulling zijn op de Provinciale Monumentenlijst en in de inventarisatie van gemalen in Noord- Holland van Mevr. Hellendoorn.

Het opnieuw functioneren van een dieselmotor, verbetering van de molentocht en aansluiting bij de recreatieve ontwikkeling in het HAL-gebied zullen door een stimulans van de provincie zeker een goede kans van slagen krijgen.

Molens in de Kerkmeer en Dergmeer werden strategisch op de opgestuwde oeverwallen gezet, die in het Noord-Oosten waren ontstaan door de Zuid-Westenwind.

De geologie en de oude verkavelingsgeschiedenis zijn buitengewoon interessant: zoals de Winterweg, een oude dijk en sloot, die aansluiting maakten op de Zijtwinde, rond 1200 na Chr een bescherming vormde van het Vronlegeister Ambacht In Coog Blick 6e jrg. nr .2, 7e jrg. nr.1 en 2 staat een samenvatting van het bekende artikel van J.P. Geus uit Alkmaars Jaarboekje 1973. Hieruit kan een goed beeld verkregen worden van deze voorloper (bedijking) van het latere Geestmerambacht.